

AZ IDŐSÖDÉS GAZDASÁGI HATÁSAI – EGY STRATÉGIAI JELENTŐSÉGŰ KUTATÁS VÁZLATA

Botos József

PHD, docens, a Heller Farkas Közgazdasági Intézet vezetője
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Botos Katalin

DSc, egyetemi tanár, a Szegedi Egyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola vezetője
Pázmány Péter Katolikus Egyetem Heller Farkas Közgazdaságtani Intézet,
kbotos@jak.ppke.hu

Motivációk

Több évtizede foglalkoztatnak bennünket a három centrum versenyképességi küzdelmeinek kérdései. A társadalombiztosítási (TB) rendszerek versenyképességet befolyásoló szerepére a rendszerváltozás körül irányult rá az érdeklődésünk. (Botos J. 1997, 1999)

A közpénzügyekbe és a társadalombiztosítási rendszerekbe való alaposabb gyakorlati elmélyedés arra döbbsentett rá bennünket, hogy a TB mind a két változata, a tőkefedezeti és a felosztó-kirovó rendszer is inkább *gátolja, mint segíti a humántőke újratermelődését*. Amennyi jót hozott a társadalombiztosítás az aktív generációknak a személyes időskori létbiztonság megteremtésével, annyi távlati *kárt* okozott a gyermekvállalás fontosságának csökkentésével. A fertilitási ráták alakulásába természetesen számos más fontos tényező is belejátszott, így mindenekelőtt a születésszabályozási lehetőségek elterjedése. Bizonyos azonban, hogy a TB-nek is szerepe

van a gyermekvállalás csökkenésében. Megfogalmazódott bennünk egy *ezt feloldó komplex reform szükségessége*, amely tizenhét-tizen-nyolc évvel ezelőtt még koraszülöttnak hatott, legalábbis a magyar közéletben. Ma már tudjuk, hogy több mint ötven éve hasonló gondolatot vetett fel Adenauer kancellár tanácsadója, Wilfrid Schreiber is, de akkor még Németországban sem volt hozzá politikai támogatás. (Althammer et al., 2004)

Úgy tűnik, hogy most már a külföldi szaktudomány ismét hasonló gondolatokat vet fel, s a hazai szakirodalomban is megjelentek ilyen tanulmányok. Munkánkban tehát esetleg lehet némi érdemi eredménye is.

Ugyanakkor a globalizáció tőkeáramlási tendenciái is számtalan újdonságot hoztak. A terv és piac dilemma 1990-ben eldőlt az utóbbi javára, de azonnal megindult a szociális piacgazdaság és a fundamentális piacgazdaság vetélkedése a Washingtoni Konszenzussal. Utóbbi a liberalizáció, dereguláció és privatizáció világméretű elterjedésével járt. Megkí-

sérítettük tehát a nemzetközi gazdasági egyensúlyhiányokat a *társadalombiztosítási modellekkel* összekapcsolni és ezáltal a régiók és egyben a társadalmi modellek versengésének magyarázatához némi hozzájárulást adni. A három centrum versenyének legújabb szakaszát – melyben a harmadik centrum immár nem csupán Japánt, de a hatalmas népességű Kínát is jelenti –, megpróbáljuk úgy értékelni, hogy abból az európai és hazai reformokra érvényes következtetések levonhatóak legyenek.

A kutatás előzményei

A téma gyökerei az időben messzire nyúlnak. 1988 óta találkoztunk a TB konszolidálásának, vagyonnal való ellátásának kérdésével. Már akkor látható volt a társadalombiztosítás rejtett adóssága, amit csak egy később felhasználható vagyon juttatása enyhített volna. Az elmúlt évtizedben pedig az került figyelmünk középpontjába, hogy *a nemzetközi versenyképességnek* milyen kapcsolata van a társadalombiztosítás rendszerével. Természetesen igyekeztünk feldolgozni a téma csaknem teljes hazai, és jelentős mértékben a releváns külföldi szakirodalmát is. (Amely óriási, így csak szemelvényekre szorítkozhattunk.) Néhány cikkben, tanulmányban foglalkoztunk ezzel a kérdéssel. (Botos K., 2006a, 2007e; Botos J., 2007)

A magyar közgazdászok – hagyományaikhoz méltóan – élen jártak a fontos folyamatok felismerésében. Így a nyugdíjreform szükségességének megfogalmazásában és megvalósításában is az elsők között voltak, s nem csupán a régióban. Már 1993-ban megszületett az önkéntes biztosító pénztárakról szóló törvény, majd – éppen tíz esztendeje –, a magyar parlament létrehozta a kötelező magánnyugdíjpénztár pillérét. Maga a változtatás abból a

felismerésből indult ki, hogy nem kis mértékben a demográfiai tényezők következtében a társadalombiztosítás rendszere sürgős reformra szorul, mert hosszabb-rövidebb távon fenntarthatatlanná válik. (Volt olyan érvelés is, hogy az implicit adósságok explicitté tétele segíteni fogja a gazdaságpolitikát a helyes igazodás szükségességének felismerésében. Kár, hogy ez nem vált valóra. Így a változás nem kevés nehézséget okozott – de ezért nem a reformerek a felelősek.) A nyugdíjrendszer változtatásával kapcsolatos szakmai vita napjainkban is folytatódik. Eredetileg azzal indult, hogy át kell térni a tőkefedezeti nyugdíjrendszerre, s az megoldja a fenntarthatóság problémáját. Igaz, meglehetősen lecsökkenti a rendszer szolidaritási elemeit. Tíz év elteltével már itthon is belátják – ami a nemzetközi szakirodalomban már elismert –, hogy korántsem feltétlenül igaz ez az állítás. Tagadhatatlan, hogy a tőkefedezeti rendszer növelheti a megtakarítási kedvet. A magunk részéről (Botos J. – Botos K., 2006a, 2006b) hangsúlyoztuk, hogy ez csak pénzügytechnikai változás, mert előbb-utóbb felosztó-kirovóvá válik minden tőkefedezeti rendszer, ha *éretté válik*. Ez akkor következik be, amikor a demográfiai folyamatok hatására a megtakarítások túlsúlya átvált a kifizetésekre. Ezt most már széles körű nemzetközi szakirodalom támasztja alá. A tőkefedezeti rendszer – másként fogalmazva – azt jelenti, hogy a *kötelező újraelosztási rendszerből, az államháztartásból* – melynek a TB részét képezi –, áttoltuk a problémát az *önkéntes újraelosztás*, a bank és biztosítás körébe. De az alapvető gondokat ezzel még messze nem oldottuk meg!

„Igazi”, *tényleges reformot* azon paraméterek megváltoztatása jelenti, amelyek a rendszer egyensúlyát – formától függetlenül – biztosíthatják: a nyugdíjkorhatár s a járulékok,

befizetések emelése, a szolgáltatások csökkenése, a kibúvók, korai nyugdíjba menetelek megszüntetése. A hazai kutatások ma arra irányulnak, hogy milyen portfólióval biztosítható a megfelelő hozam. A jelen számítások szerint a most „kihozható” nyugdíj a tőkefedezeti rendszert választóknál kisebb, mint azoknál, akik, bár választhattak, de benne maradtak a felosztó-kirovó rendszer szabályában. A magánnyugdíjpénztárak fel is ajánlják a választást a befektetési csomagok között a tagjaiknak, olyan pénzügyi kultúrát tételezve fel, amely gyakorlatilag a lakosság széles körében meg sincs.

A jelen kutatási szakasz célkitűzései

A nyugdíjreform magyar szakértői nemzetközi szinten is elismert szakemberek mind a mai napig. Kapcsolódunk hozzájuk a kiegészítés szándékával. Mi azonban nem a most folyó nyugdíjvita középtávú részkérdéseit vesszük célba. A napi politikát a menedzselhetőség, a költségvetés terhelésének elkerülése, a magánosítás és az alacsonyabb járuléktérhek révén a versenyképesség emelésének kérdései érdeklik. Ezeket mi is rendkívül fontosnak tartjuk. Jelen kutatásunk azonban kimondottan a hosszú távú hatásokra van figyelemmel, amelyek nem egy választási ciklus vagy egy évtized alatt, hanem emberöltőnyi idő alatt jelentkeznek. Ez meghatározza munkánk *alapkutatás jellegét*. Azokat a társadalompolitikai összefüggéseket keressük, amelyek a hosszú távú közösségi politika (ha tetszik, nemzetpolitika) megalapozását szolgálhatják.

Nem elsősorban a befektetések oldalán keressük a megoldásokat – bár végeztünk bizonyos elemzéseket a pénzügyi kultúra hazai felmérésére is. A globális pénzügyi piacok kapcsán ezt a kérdést mindenképpen érinteni fogjuk. Látni való, hogy a nyugati

megtakarításokból képzett befektetések mobilizálásakor – az idősödés miatt – gyakorlatilag a gyorsan fejlődő és fiatalabb korosztételű ázsiai vásárlókra számíthat Európa nagyobb mértékben.

Az előregedő fejlett ipari – ipar utáni – országokban, az európai társadalmakban általános annak felismerése, hogy a jelen nyugdíjrendszerek „igazi reformja” elkerülhetetlen. Ma már a hazai és nemzetközi szakirodalomban is megtalálhatók azok az érvek, amelyeket a magunk részéről az 1990-es évek elejétől hangsúlyozunk, miszerint *a társadalombiztosítási rendszerek vissza is hatnak a demográfiai helyzetre*, a gyermekvállalásra, ami a problémák egyik fő okozója. (Cigno–Werdinger, 2007; Mészáros, 2005) Egyrészt *ezt a visszahatást szeretnénk kiemelni a vizsgálat fókuszába állítani*, másrészt a reformviták legfrissebb nemzetközi eredményeit is szeretnénk feldolgozni.

A szakirodalom vitatja, hogy demográfiai kérdések determinálják-e a folyamatokat vagy egyéb tényezők. Jeles képviselők (nálunk például Augusztinovicz Mária) kiemelik, hogy a magasabb aktivitási és foglalkoztatottsági szint a jelen paraméterek mellett is hosszabb időre egyensúlyba hozná a nyugdíjalapokat, s általában a TB költségvetését. Vagyis, a technológiai haladás, *a termelékenység emelkedése és a megfelelő, munkahelyteremtő gazdaságpolitika az elsődleges fontosságú*. Ezzel teljes mértékben egyetértve utalunk azokra a nyugati szakirodalomban megjelent nézetekre, amelyek rámutatnak: *a demográfiai problémák előbb-utóbb ebben az esetben is jelentkeznek*. (Barr, 2004)

Ha a kohorszok mérete jelentősen különbözik, s azt a termelékenység emelkedésével járó bérnövekedés nem képes ellensúlyozni, maximális aktivitás és foglalkoztatottság mellett is lesznek problémák a fenntarthatósággal,

hiszen a foglalkoztatottság és aktivitás nem növelhető 100 % fölé. Természetesen, a termelékenység emelkedésével még ez is részben orvosolható. Az elemzések szerint azonban nem várható a termelékenység emelkedésének olyan mértéke, hogy az teljes egészében kompenzálhatóvá tegye az aktív népesség fokozatos számbeli csökkenését.

Azt a véleményt azonban magunk is osztjuk, hogy *a fenntartható nyugdíjrendszer valójában a fenntartható társadalom kérdését jelenti*. Ez pedig komplex gazdaságpolitikát követel meg a lakáspolitikától a rugalmas részfoglalkoztatás elterjesztéséig, az infrastruktúra fejlesztéséig, bölcsődék, óvodák biztosításától az adórendszerig.

A legfontosabb kérdés értelemszerűen továbbra is a társadalombiztosítási rendszerek működőképességének, fenntarthatóságának biztosítása, amit – mint utaltunk rá –, a kisebb kohorszok megjelenése (még ha átlagjövedelmük nagyobb is) veszélyeztet. Túl nagy a társadalom azon hányada, amelynek számára biztosítani kell a megígért időskori jövedelmi – így fogyasztási – szintet, s a kevés számú aktív munkavállaló jövedelme nem lesz elegendő (a járulékok révén) e kiadások biztosítására. Ebben magának a társadalombiztosításnak is szerepe van. *Ez kutatásunk egyik sajátos nézőpontja*, hisz a mai rendszer szinte ellene hat a gyermekvállalásnak, mivel azt abszolút magánüggyé degradálja, és *nem veszi számításba a járulékfizetésnél a humántőkebe történő beruházások értékét*. Így az, aki gyermeket nevel, kettős módon járul hozzá a majdani jövedelemtermeléshez: a pénztőke- és a humántőke-képződés biztosításával. Az egyiket a befizetett járulékösszegek képezik, a másikat a gyermeknevelésre költött összegek.

Amellett kívánunk érvelni, hogy a reformoknak *erre a szempontra is* ki kellene terjed-

niük, még hozzá nemcsak egy-egy országban, de európai méretekben is. Szaktudományi szinten a gyermekvállalás fontossága már eléggé hangsúlyosan megjelent, de a nemzetközi irodalom tanúsága szerint a politikai döntéshozók még nem érzékelik kellően a fontosságát.

Áttekintve a szakirodalmat, látszik, hogy az eddig körvonalazódó reformok törekvése – ha kimondják, ha nem – minden országban a garantált állami nyugdíjak szintjének csökkentése lesz. Ezt ki lehet – sőt kell – majd pótolni tőkefedezeti rendszerű megoldásokkal, magánmegtakarításokkal. Lehet önkéntes megtakarítás a tőkefedezeti rész, de lehet – mint hazánkban – a felosztó-kirovó rendszerrel kombinált kötelező rendszer is. Az angol-szász országokban pedig a változás lényegét úgy fogalmazzák meg, hogy a *garantált járadékok kifizetése* helyett a *garantált járulékok befizetésén* alapuló rendszerre kell áttérni.

A széleskörű nemzetközi kutatásokból kiemelhetjük a Gordon Clark vezette londoni kutatócsoport munkáját, amelyet részletebben fel kívánunk dolgozni. (Clark – Monk, 2007)

E nemzetközi kutatások komplexitásával nem kívánjuk felvenni a versenyt, mi csupán a kapcsolati lánc determinációit keressük, a szűkebben vett témánkhoz való hozzájárulást. Külön figyelemmel hasznosítanánk *az európai és ázsiai rendszereket összehasonlító elemzéseket*. (Monk, 2008) E megközelítésnek az a magyarázata, hogy a társadalombiztosítás költségeire mint nemzetközi versenyképességi tényezőre tekintünk.

Közpénzügyek és versenyképesség

A járulékemeléssel mint egyensúlyba hozó tényezővel – ami évtizedeken át követett gyakorlat volt Európában – semmiképp nem

lehet a továbbiakban számolni, mert az éles *globális versenyben rontaná a vállalatok, vállalkozások pozícióit.* (Botos K., 2006b)

Európa különösképpen nem engedheti meg magának, hogy olyan további szociális közkiadásokat vállaljon magára, amelyek forrásait a vállalkozói szektor egyszerűen nem képes előteremteni. Ezért megvizsgáljuk, hogy a jelenlegi modellek szerint milyen hatása lesz Európában az idősödésnek a kötelező újraelosztási rendszerekre, azaz a közpénzügyekre. Ezek a kiadások, ha a feltételek nem változnak, növekedni fognak, amit aligha lehet a közpénzügyekre terhelni, mert így is passzívumban van a legtöbb ország költségvetése. Valójában nem is feltétlenül indokolt, hiszen az Európai Uniót a szegény állam–gazdag polgárok kettőssége jellemzi. Az önkéntes újraelosztási rendszerekben viszonylag magas a lakossági megtakarítás; az államháztartás az EU-országok többségében mínuszban van.

A közpénzügyek szempontjából összefoglaljuk, hogy tágabban szemlélve, milyen hatással van illetve lesz a demográfiai helyzet az európai gazdaságra, munkaerőpiacokra, a várható fogyasztásra, gazdasági növekedésre. A témának gazdag irodalma van. A várható költségalakulást a demográfiai scenáriók függvényében az ECB, az IMF, illetve WB s az OECD is modellezte. (Maddaloni et al., 2006) Nemcsak a nyugdíjkiadások növekedését nézzük a továbbiakban, de azt is, hogyan alakulnak várhatóan az egészségügyi, oktatási kiadások, a szociális gondozási költségek, azaz a jóléti kiadások döntő tételei. Az áttanulmányozott, széleskörű szakirodalom alapján látható, hogy a közkiadások e jogcímekek többségén néhány százalékkal növekedni fognak, ami – figyelembe véve az adó- és járulékkerhek már most is magas szintjét –, az egyensúly felborításával járhatnak Európa-

szerte. Ez pedig ellene mondana a maastrichti kritériumoknak – éppen ezért terjedt ki rá a Központi Bank figyelme is. A maga részéről, monetáris politikai kompetenciája alapján sürgeti az Unió tagjait a megfelelő fiskális és gazdaságpolitikai kiigazításokra.

Ezt követően arra is vetünk egy pillantást, hogy az önkéntes újraelosztási rendszerekre, azaz a pénz- és tőkepiac intézményrendszerére miként hat az idősödés.

Külön kitérünk a közép-kelet-európai országok helyzetére, hiszen minden elvontsága ellenére a kutatás a magyar gazdaságpolitika számára hasznos tanulságokat szeretne levonni, s hazánk beékelődése az átalakuló országok régiójába egyértelmű.

A Világbank egyik legutóbbi tanulmánya (Chawla et al., 2007) behatóan elemzi a térség előregedésével kapcsolatos hatásokat. Ebből leszűrhető, hogy a térség országai nem elsődlegesen a hazai megtakarításokra, hanem a bevont külső forrásokra alapozták növekedésüket, s ezért – bár előregedési mutatóik súlyos képet festenek – nem a demográfiai hatások lesznek elsődlegesek a növekedési lehetőségek meghatározása terén. A reformok és a társadalombiztosítás konszolidálása itt is szükséges, de ugyancsak sok még a tennivaló a pénz- és tőkepiaci intézményrendszer fejlesztése terén is. Megjegyezzük, ez a következtetés – bár igaz –, elmulasztja annak megemlítését, hogy ez a térség – különösen Közép-Európa – nem véletlenül maradt le a piaci intézményrendszer fejlesztésében, hanem ez a jaltai döntések egyenes következménye. A Nyugat saját fejlődését, békéjét többek között ezen világfelosztás árán vásárolta meg, amely Kelet-Közép-Európát a szocialista bürokratikus tervgazdálkodás – megbukott – kísérletének vetette alá. E régióban mindenestre még nem villognak vészjelek a demog-

ráfiai hatások terén, mert igen nagyok a lehetőségek a termelékenység emelésére és a növekedés élénkítésére. Ezek ellensúlyozhatják a negatív demográfiai hatásokat. Legalábbis így látja a Világbank. Ez a szemlélet azonban, éppúgy, mint Ázsia esetében, erőteljes exportorientáció mellett valósulhat csak meg, amit nagyon nehéz lesz a szoros versenyben megvalósítani, az ázsiai kihívásokat figyelembe véve a bérek fölzárkózása a nyugati színvonalhoz igen valószínűtlen. Úgyhogy a radikális – és lakossági kihatásukban kedvezőtlen, sok feszültséggel járó – reformok a közpénzügyek terén elkérülhetetlennek látszanak.

Megtakarítások és pénzáramlások a világban

A világgazdaságban kialakuló nemzetközi pénzügyi egyensúlytalanságoknak egyik lehetséges tényezője a megtakarítások eltérő alakulása az egyes régiókban. Ez nyilvánvalóan összefügg a demográfiai helyzetképpel is. Külön vizsgáljuk a *megtakarítások* régiónkénti alakulását, összefüggésbe hozva – egyebek mellett – a népesség előregedésével. Természetesen, az egyensúlyhiányoknak más fontos okai is vannak, a kereskedelmi versenyképességben, illetve a nemzetközi pénzügyi rendszer működésében rejlő tényezők. A téma bonyolultságát jelzi, hogy ezek sem függetlenek a társadalombiztosítás terheitől, amelyek a nemzetközi versenyképességet befolyásoló tényezők. A másik fontos oka az egyensúlyhiányoknak az, hogy az egyes gazdaságokban – mindenekelőtt az USA-ban – tapasztalható reál túlköltségek a nemzetközi pénzügyek megfinanszírozását. Ebben nem csupán a megtakarítások egyenlőtlen eloszlásából eredő tőkemozgások játszottak szerepet, hanem az ár- és árfolyamtorzulások következtében kialakuló *dollártöbbletek* az egyes régiókban. Ezek befektetést kerestek, s visszaáramlottak

az USA-ba, ahol az alacsony megtakarítások miatt erre nagy szükség is volt. A dollártöbbleteknek alapvetően két okuk van: az energiaár-emelések, amelyek bizonyos országcsoportokat juttattak viszonylag tartós árelőnyökhöz (az arab országok, Oroszország és az olajban gazdag szovjet utódállamok), valamint az erőteljes exportoffenzívát folytató ázsiai országok, mindenekelőtt Kína, amelynek hatalmas dollártartalékai halmozódtak fel.

Itt nem pusztán arról van szó, hogy az exportbevételek meghaladták az importot, hanem arról is, hogy az árfolyam-befolyásolásból a jegybank hatalmas tartalékokat halmozott fel. (Botos K., 2007b, 2007a)

Ezek a jegybanki tartalékok olyan *szuverén befektetési alapok* működéséhez vezettek, amelyek markánsan befolyásolják a nemzetközi tőkepiacokat, beleértve az itt tevékenykedő nyugdíjalapokat is. Befektetési termékek iránti keresletükkel hatással lehetnek az értékpapírok áraira, s így közvetve a nyugdíjalapok hozamára is. Kutatásunk ezt az összefüggésrendszert próbálja nyomon követni.

A nemzetközi egyensúlytalanságoknak csak egy vetülete a demográfiai. Távról sem gondoljuk, hogy mindent megmagyarázna. A lehetőségek mértékéig belemélyedünk az egyéb okok vizsgálatába is. Az azonban biztos, hogy a tőkeáramlások tankönyvtételeit a jelen nemzetközi helyzet radikálisan cáfolja. Nem a fejlettből a fejlődőbe, de még csak nem is a Lucas-paradoxon szerint a fejlett országokból a fejlett országokba áramlik a tőke: a legújabbkori tőkeáramlási tendenciák jellemzője, hogy a *fejlődő országokból a fejlettekbe irányul a tőkemozgás nagyobb része.* Az is rendkívül izgalmas, hogy e folyamatban az USA a fordítókörög szerepét játssza, hiszen sok portfólió beruházást fogad be, de jelentős FDI-t eszközöl a dinamikus fejlődő régiók-

ban. Nemzetközi jövedelemmérelege viszont annak ellenére pozitív, hogy a kivitt tőke volumene valamivel elmarad a behozottétól. A hozamok ugyanis ellensúlyoznak: akkora a külföldi befektetések jövedelmezősége, hogy az felülmúlta a viszonylag olcsó külföldi kölcsönök költségét. Vizsgálódásaink arra irányulnak, hogy e tendencia milyen tartós lehet, s melyek a változásokra figyelmeztető jelek.

A pénzközvetítő szektor és az idősödés

Az idősödés hat a *pénzközvetítő szektorra* is, túl azon, amit már a tőkefedezeti nyugdíjalapok tárgyalásakor erről említettünk. A megtakarítások ugyanis e közvetítőkön keresztül kerülnek vissza a reálgazdaságba, s végső soron ezen áll vagy bukik a gazdasági növekedés. Megvizsgáljuk, hogyan van felkészülve a bankbiztosítási és alapkezelő intézményrendszer a *longevity-risk* kezelésére. Kisebb publikációnk nemzetközi konferenciakötetben már jelent meg a tárgyban. (Botos K. – Halmosi, 2007) Elemezzük az idevágó szakirodalmat, s értékeljük, milyen következményei lehetnek annak, ha egy nagyobb idősödő korosztály a megtakarításaiból képzett befektetéseit egy időben kívánja pénzzé tenni: hogyan hat ez az ingatlan- és értékpapír árakra, s mi közülük lehet mindezeknek a monetáris politikához. Ez az elemzési szegmens is kapcsolódik a nemzetközi gazdasághoz, hiszen minél globalizáltabbak a tőkepiacok, annál nagyobb lehetőség van arra, hogy a befektetést értékesítő vevőre találjanak. Kutatásunk azonban kitér továbbá arra, hogy milyen következményei lehetnek a nyugdíjalapok által értékesített papírok nagyarányú külföldi felvásárlásának. Ezáltal a tulajdonosi szerkezet jelentősen átalakulhat a fejlett országokban. Ahogy Peter Drucker megállapította, Amerika a nyugdíjas lakosság tulajdonába megy

át a nyugdíjalapokon keresztül. Megjósolhatjuk, hogy ez valóban bekövetkezhet – de jelentős részben nem az amerikai polgárok, hanem az ázsiai megtakarítók javára. Egy ilyen folyamatnak nyilván lesz kihatása a fejlett országok társadalmára is.

Az ingatlanok formájában lévő megtakarítások, illetve befektetések értékesítése külön kérdés, hiszen csak nagyobb migráció – pontosabban: bevándorlási többlet – esetén nem okoz problémát. A helyben lakó, csökkenő lélekszámú lakosság feltehetően kisebb vevőpotenciált jelentene, ami nyilvánvalóan lefelé szorítaná az árakat, s ezáltal leolvasztaná a megtakarítások, különösképpen a nyugdíjcélú megtakarítások értékét. (Azzal eredetileg nem kívántunk foglalkozni, hogy az ingatlanárak buborékszerű feltornászása milyen veszélyekkel járhat. A 2008-as válság fényében ez is vizsgálandóvá válik.)

A TB és a versenyképesség: esettanulmányok

Kutatásunk másik ága esettanulmányok segítségével próbál majd elmélyedni a különböző országok társadalombiztosítási rendszerének megismerésében. A kutatás célja a társadalombiztosítási rendszerek versenyképességét befolyásoló szerepére irányul. Ennek érdekében a Szegedi Egyetem Közgazdasági Doktori Iskolájának hallgatóival már 2007/8-ban elkezdtük néhány, a világgazdaságban jelentős gazdasági súlyú ország társadalombiztosítási rendszerének tanulmányozását, s eredményeinket egy konferencián mutattuk be 2008 őszén. Ezt a munkát folytatni kívánjuk. Hosszabb ideje felfigyeltünk ugyanis arra, hogy jelentősen eltérnek a társadalombiztosítási terhek a világ három centrumában. (Botos K., 2005, 2007a, 2007c, 2008)

Értelemszerűen Európában, (pontosabban, az EU-ban) a legmagasabbak a TB- já-

mulékok. Jóval alatta maradnak az USA és Japán terhei. Sőt, az egyéb közterhek – adók – mértéke is magasabb Európában, ami visszafogó hatása a nemzetközi versenyben. Mindehhez jön még, hogy a közelmúltban további, nagy súlyú *ázsiai versenytársak* jelentek meg a világpiacon: *India, Kína*, akik hasonlóan a kistigrisekhez, erőteljes exportorientált politikát folytatnak, s lényegesen alacsonyabb bérköltségekkel és közterhakkal, mint nyugati versenytársaik. Ezt – különösen Kína tekintetében – a piacgazdaságra való áttérés, s a jelentős FDI beáramlása tette lehetővé. Amerikai és európai cégek versengve telepítettek ki iparokat az olcsó bérű, jó tömegszállítási lehetőségekkel bíró ázsiai (kínai) tengerparti övezetekbe, s ezek termékeinek nagy része visszaáramlik a fejlett országok piacára. India pedig – roppant érdekes módon – nem a feldolgozóipar tengerpartra telepítésével, hanem a szolgáltatási üzletágnak a tudáscentrumokban való kifejlesztésével lett igen jelentős szolgáltatás-exportőr a nemzetközi piacokon. A hatalmas külkereskedelmi robbanásban szerepet játszó olcsó bérek és az alacsonyan fejlett társadalombiztosítás – melynek költségei is alacsonyak – vajon meddig tarthatók fenn? Ezekre a kérdésekre is keressük a választ az esettanulmányok sorozatában. Részletesebben megvizsgáljuk India és Kína mellett néhány fejlett ország – USA, egyes EU-országok – és Oroszország társadalombiztosítási helyzetét is. Túl azon a már említett összefüggésen, hogy a fenntarthatóság érdekében kivétel nélkül reformra szorulnak, elemzés tárgyát képezi, hol tapasztalható a gyökeres társadalompolitikai fordulat megje-

lenése: a gyermekvállalás ösztönzése, a humán-tőke-beruházás elismerésével. Oroszország esetében vizsgáljuk, hogy az olajbevételeknek a társadalombiztosítás konszolidálására fordítása –, amit terveztek – megvalósul-e.

Összefoglaló

A jelen tanulmány egy átfogó kutatás indító hipotézise. Elvi-általános megközelítésben vizsgálja az idősödés gazdasági hatásait, miközben azt is elemzi, mennyiben oka magának az idősödésnek a TB-rendszer. A jelen szakaszban bemutatjuk, milyen témákat vizsgáltunk, és melyeket tervezünk tovább kutatni, így azt, hogy a társadalom elöregedése hogyan hat ki a munkaerőhelyzetre, a megtakarításokra, a gazdasági növekedésre, a közpénzügyi egyensúlyra és a pénzügyi közvetítő szektor helyzetére. Eddig elért főbb megállapításainkat röviden már most megfogalmazzuk.

Kitérünk a jelenség (az elöregedés) sajátosságaira az egyes régiókban, és megvizsgáljuk, hogyan befolyásolja az egyes régiók eltérő demográfiai helyzete a nemzetközi pénzügyi egyensúlyhiányokat. A teljes körűség igénye nélkül, megvizsgálni tervezzük néhány nagy gazdasági súlyú ország, illetve régió demográfiai és társadalombiztosítási helyzetét, megtakarításainak alakulását, s ennek hatását a nemzetközi tőkeáramlásokra, ami hipotézisünk szerint jelentős lesz.

Kulcsszavak: *humántőke, demográfia, globalizáció, egyensúlyhiány, fenntartható társadalombiztosítás, világméretű megtakarítások, pénzközvetítő szektor, tőkeáramlások*

IRODALOM

- Althammer, Jörg – Habisch, A. – Roos, Lothar (2004): Grundwahrheiten des Schreiben-Plans. Bedingungen für eine ehrliche Socialpolitik. Diskussionsbeiträge 30. BKU, Köln http://www.bku.de/extranet/upload/data_publication/disk30Grundwahr.pdf
- Barr, Nicholas (2004): Reforming Pensions: Myths, Truths and Policy Choices. In: Whiteford, Peter (ed.): *Reforming Public Pensions: Sharing the Experiences of Transition and OECD Countries*. OECD, Paris, 99–105.
- Botos József – Botos Katalin (2006a): A mellényt újra kell gombolni. Polgári Szemle. 4.
- Botos József – Botos Katalin (2006b): Nyugdíjkielátásaink. Élet és Tudomány. 13.
- Botos József (1997): A társadalombiztosítás története. In: Botos Katalin (szerk.): *Allamháztartástan*. PPKE JAK–Osiris, Budapest
- Botos József (1999): *A magyar társadalombiztosítás kialakulása és gazdasági kérdései*. PPKE JAK–Osiris, Budapest
- Botos József (2007): A gyermek mint közjő. In: Botos Katalin – Katona Klára (szerk.): *Verseny és versenyképesség*. Szent István Társulat, Budapest
- Botos Katalin – Halmosi Péter (2007): *Ageing and Insurance. An International Comparison*. Uniwersytet Ekonomiczny W Krakowie. Konferencia 2007. december 6–7.
- Botos Katalin (2005): Az Édentől Keletre. In: Botos Katalin (szerk.): *Pénzügyek és globalizáció*. SZTE GTK Tudományos Közlemények
- Botos Katalin (2006a): *Public Economics and International Competitiveness*. In: PPKE JAK Conference Papers. Társoly, Budapest
- Botos Katalin (2006b): *Public Economics and International Competitiveness*. Justum Aequum Salutare. II, 1–2, PPKE JAK, Budapest
- Botos Katalin (2007a): A kínai „gazdasági csoda”. Valóság. 9.
- Botos Katalin (2007b): Árfolyamok és egyensúlytalanság. Külgazdaság.
- Botos Katalin (2007c): Európa kettős szorításban /b/. In: *VI. Magyar (Jubileumi) Jövőkutatói Konferencia, Győr, 2006. október 6–7. II. kötet*. Arisztotelész Studium BT, Budapest
- Botos Katalin (2007d): Európa kettős szorításban /a/. In: Farkas Beáta (szerk.): *A liszaboni stratégia*. SZTE GTK Közleményei, Szeged
- Botos Katalin (2007e): Pénzügyek és nemzetközi versenyképesség. In: Lentner Csaba (szerk.): *Pénzügy-politikai stratégiák a XIX század elején*. Akadémiai, Budapest
- Botos Katalin (2008): Europe under Double Pressure /c/. Pénzügyi Szemle. 1.
- Chawla, M. – Betcherman, G. – Banerji, A. – Bakilana, A. M. – Feher, C. (2007): *From Red to Gray: The “Third Transition” of Aging Population in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. World Bank, Washington
- Cigno, Alessandro – Werding, Martin (2007): *Children and Pension*. CES Info Book Series. Cambridge, MA.–London Google Books: <http://books.google.hu/books?id=TgBRYo-7tDoC&hl=en>
- Clark, Gordon – Monk, Ashby (2007): *Conceptualizing the Defined Benefit Pension Promise Implications from a Survey of Expert Opinion*. <http://ssrn.com/abstract=1004743>
- Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung. <http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/index.html>
- Maddaloni, Angela – Musso, A. – Rother, P. et al. (2006): *Macroeconomic Implications of Demographic Developments in the Euro Area*. ECB Occasional Papers. 51. / August 2006. European Central Bank, Frankfurt am Main <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpops/ecbocp51.pdf>
- Mészáros József (2005): A társadalombiztosítási rendszerek mint közjóságot. Közgazdasági Szemle. 3.
- Monk, Ashby H. B. (2008): *Institutional Change in Era of Globalization: A Comparison of Corporate Policies in Japan and the US*. Draft study version. <http://ssrn.com/abstract=1082887>
- The IMF on Policies Responding to Demographic Change. Population and Development Review. 2004 30, 4, 783–789. DOI: 10.1111/j.1728-4457.2004.00044.x

VÁROSI VILÁG

Enyedi György

az MTA rendes tagja
enyedi@rkk.hu

Bevezetés

Számos tanulmány kezdődik azzal a tény-megállapítással, hogy a 21. század elejére – az emberiség története során először – a város-lakók többségbe kerültek a Föld népességében: kb. 3 milliárd ember lakik falvakban s mintegy 3,2 milliárd városokban. A valódi jelentőséget nem az egyszerű többségbe kerülés adja, hanem a városok növekvő gazdasági irányító szerepe, a modern, kreatív gazdaság nagyvárosi koncentrációja, a városokban összpontosuló politikai hatalom. E tény sokan érzékelik – hol a haladás jeleként, hol elborzadva – célszerűbb azonban a gyorsuló városnövekedést kiváltó társadalmi-gazdasági folyamatok feltárása, mechanizmusának megértése. Három kérdésre keresek választ e rövid összegzésben: (1) hogyan módosítja a jelen városfejlődés a globális városhálózatot? (2) mi a magyarázata a gyorsuló városnövekedésnek? és (3) folytatható-e a jövőben a jelen városfejlődés?

A globális városhálózat átalakulása

A jelen városnövekedés nem arányosan módosítja a történelmileg kialakult városhálózatot, hanem mindenekelőtt *nagyvárosi növekedést* jelent. Jelenleg több mint háromszáz egymillió lakosúnál népesebb város van a Földön (csak Kínában hatvan) s több mint

húszban tízmilliónál – hazánk teljes népességénél – többen élnek. 1950-ben csak egyetlen városban, New York Cityben élt tízmilliónál több ember. 2000-ben a harmincadik városban is hétmillió volt a lakosság szám.¹

Ebben a fél évszázadban alapvetően módosult a legnagyobb városok földrajzi eloszlása (*t. táblázat*). 1950-ben a tizenöt legnépesebb város közül tizenegy a fejlett országokban – hat Európában, öt Észak-Amerikában s Japánban – volt regisztrálható, s csak három város „furakodott” közéjük a világ két legnépesebb országából (Indiából és Kínából). 2000-ben az európai városok eltűntek a listáról, London, Párizs, Moszkva a 19–21. helyen van s a legtöbb európai nagyváros évtizedek óta csökkenő népességű. Az Európán kívüli fejlett világot is csupán négy város képviseli (Tokió, Oszaka, New York, Los Angeles). A városnövekedés tehát elsősorban a fölemelkedő és a fejlődő országokhoz kapcsolódik, Ázsiában s Latin-Amerikában. *Megszűnt tehát az ipari forradalom után kibontakozott modern urbanizációnak a közelmúltig érvényes szabálya*,

¹ 2000-ben volt utoljára teljes körű, a világ csaknem valamennyi országára kiterjedő népszámlálás. Azóta különböző becslések készültek, melyek a városnövekedés további gyorsulását jelzik, ám csak a 2010. évi népszámlálási adatok kiértékelése után ítéltető meg pontosan e folyamat. A tízmillió főnél népesebb városokat nevezzük megvárosnak.